

are the basic principles of this approach. The conclusion has been made that parents' counseling in modern society becomes common cultural practice because it regards the most important aspect of human relationships – the between parents and children, between child and its surrounding. Parental position, as usual, is dynamic, even when it tends to conservatism. In the context of counseling, the parents decentration is meant, which plays an important role among the reasons of child's development difficulty.

Key word: counselling practice, mental development, mental health, age, developmental psychology, life situation, behavioural disorders, motivation, prevention of the development (of).

Received December 03, 2015

Revised December 11, 2015

Accepted January 08, 2016

УДК 159.925:159.942.5

О.Б. Мельничук

oxanamelnychuk@ukr.net

Емпатія в структурі професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери

Melnychuk O.B. Empathy in the structure of professional intelligence of future social sphere specialists / O.B. Melnychuk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 31. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 213–226.

О.Б. Мельничук. Емпатія в структурі професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. В статті проаналізовано емпатію та емпатичні здібності як підґрунтя професійної емпатії та складову професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. Розкрито сутність емпатії як феномена. Узагальнено, що емпатія є усвідомленим співпереживанням психічних станів і почуттів іншої людини та забезпечує здатність до ефективної взаємодії з партнером. Розкрито особливості тлумачення змісту феномена емпатії та підходів щодо визначення видів і складових емпатії в різних психологічних дослідженнях. Показано, що емпатія відіграє важливу роль у професійній діяльності фахівців соціальної сфери, позаяк визначає здатність до прояву професійної емпатії, що є важливою основою професійної взаємодії та надання соці-

альної та психосоціальної допомоги різним категоріям клієнтів соціальної сфери. Обґрунтовано, що стандарти та професійна етика в соціальній сфері визначають специфічні для цієї професійної групи професійні інтелектуальні та особистісні властивості, в систему яких входить емпатія як складова та передумова становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери.

У результаті проведеного емпіричного дослідження виявлено домінування низьких і середніх рівнів вираженості окремих емпатичних здібностей та інтегрального рівня емпатії у студентів-майбутніх фахівців соціальної сфери. Обґрунтовано, що зафіксоване домінування низьких і середніх рівнів вираженості різних видів емпатії та інтегрального показника емпатії, як підґрунтя професійної емпатії, детермінує певні ризики становлення професійного інтелекту, оскільки низька здатність майбутніх фахівців соціальної сфери до прояву професійної емпатії значно утруднюватиме в подальшому розуміння та налагодження ними конструктивної взаємодії з різними групами клієнтів та ефективного виконання професійної діяльності. Зроблено висновок про доцільність забезпечення системи спеціальних соціально-психологічних умов розвитку емпатії як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери: формування професійної пізнавальної культури, залучення студентів до соціальної та соціально-психологічної допомоги різним категоріям клієнтів, сприяння розвитку особистісних та інтелектуально-особистісних ресурсів студентів, активне соціально-психологічне навчання.

Ключові слова: професійна підготовка, професійний інтелект майбутніх фахівців соціальної сфери, емпатія, емпатичні здібності, професійна емпатія, раціональний канал емпатії, емоційний канал емпатії, інтуїтивний канал емпатії, соціально-психологічні умови розвитку емпатії.

О.Б. Мельничук. Эмпатия в структуре профессионального интеллекта будущих работников социальной сферы. В статье проанализирована эмпатия и эмпатические способности как основа профессиональной эмпатии и составляющая профессионального интеллекта будущих специалистов социальной сферы. Раскрыта сущность эмпатии как феномена. Определено, что эмпатия есть осознанным сопереживанием психических состояний и чувств другого человека, а также обеспечивает способность к эффективному взаимодействию с партнёром. Раскрыты особенности интерпретации содержания феномена эмпатии и подходов к определению видов и составляющих эмпатии в разных психологических исследованиях. Показано, что эмпатия играет важную роль в профессиональной деятельности специалистов социальной сферы, поскольку определяет способность к проявлению профессиональной эмпатии, что есть важной основой профессионального взаимодействия и оказания социальной и психосоциальной помощи разным категориям клиентов социальной сферы. Обосновано, что стандарты и профес-

сиональна етика в соціальній сфері визначають специфічні для цієї професійної групи професійні інтелектуальні та особистісні риси, в систему яких входить емпатія як складова та умова становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери.

В результаті проведеного емпіричного дослідження виявлено домінування низьких та середніх рівнів вираженості окремих емпатических здатностей та інтегрального рівня емпатії у студентів майбутніх фахівців соціальної сфери. Обґрунтовано, що зафіксоване домінування низьких та середніх рівнів вираженості різних видів емпатії та інтегрального показника емпатії, як основи професійної емпатії, детермінує деякі ризики становлення професійного інтелекту, оскільки низька здатність майбутніх фахівців соціальної сфери до прояву професійної емпатії буде суттєво ускладнювати в майбутньому розуміння та налагодження ними конструктивного взаємодія з різними групами клієнтів та ефективне виконання професійної діяльності.

Зроблено висновок про доцільність забезпечення системи спеціальних соціально-психологічних умов розвитку емпатії як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери: формування професійної пізнавальної культури, залучення студентів до соціальної та соціально-психологічної допомоги різним категоріям клієнтів, сприяння розвитку особистісних та інтелектуально-особистісних ресурсів студентів, активне соціально-психологічне навчання.

Ключові слова: професійна підготовка, професійний інтелект майбутніх фахівців соціальної сфери, емпатія, емпатическі здатності, професійна емпатія, раціональний канал емпатії, емоціональний канал емпатії, інтуїтивний канал емпатії, соціально-психологічні умови розвитку емпатії.

Постановка проблеми. Нові соціально-економічні та соціокультурні орієнтири сучасного суспільства диктують підвищені вимоги до системи вищої освіти. Існує нагальна потреба у підготовці кадрів нового покоління, висококваліфікованих і компетентних працівників, що мають високі рівні професійної та практичної підготовки, сформовані професійно значущі якості, які в майбутньому забезпечать ефективне виконання професійних завдань.

Реформування системи професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери вимагає подальшого вдосконалення організації навчально-виховного процесу в профільних вищих навчальних закладах. Специфіка професійної діяльності фахівця соціальної сфери визначається метою та станом об'єктів взає-

модії – це вияв та ефективне вирішення соціальних проблем, які виникають у конкретної людини, групи людей чи в суспільстві в цілому, а також соціальна підтримка, захист та обслуговування, надання соціальної та психосоціальної допомоги людям, які не здатні самотійно, без сторонньої допомоги, вирішити свої проблеми, а іноді і жити. Підтримка, допомога, опіка, захист особистості неможливі без гуманного, емпатійного ставлення до людини, її особистісних потреб і проблем, світосприймання. У зв'язку з цим, серед багаточисленних проблем професійної підготовки майбутніх фахівців такого профілю актуальною є проблема становлення професійного інтелекту. Професійний інтелект формується в процесі професійного навчання в результаті вирішення учбово-професійних завдань і визначає в цілому професійні компетенції майбутніх фахівців. Саме від особливостей професійного інтелекту фахівців соціальної сфери, розвитку як загальних, так і спеціальних здібностей, сформованості професійно значущих інтелектуальних якостей та індивідуального інтелектуального стилю, інтелектуальної культури та продуктивності залежить здатність до адекватного розуміння та оцінки проблем, уміння вибудовувати особливу манеру професійної взаємодії з клієнтами, забезпечення гуманістичної позиції у професійній діяльності тощо.

Актуальним є дослідження складових професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери, що детерміновано взаємозв'язком інтелектуальних та особистісних властивостей. Одним із компонентів професійного інтелекту фахівців цього профілю ми визначаємо емпатію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури виявив, що окремі аспекти зазначеної проблеми висвітлювалися в наукових дослідженнях у галузі соціальної психології, організаційної психології, психології управління, педагогічної психології та психології вищої школи тощо. Так, в наукових роботах О. Бондарчук, Л. Карамушки, Г. Ложкіна, С. Максименка, Л. Орбан-Лембрик, В. Семиченко, В. Третьяченко, Ю. Швалба та ін. знаходимо положення про особистість як суб'єкт професійної діяльності; в наукових працях Ж. Барон, Д. Перкінс, Е. Джей, С. Тішман, Г. Саломон та ін. відображені ідеї розвитку інтелекту в умовах освіти як інкультурації; розуміння психологічної сутності та природи емпатії знаходимо в працях С.Рубінштейна, Г.Костюка, В.Мясищева, К.Абульханової-Славської та ін.; роль емпатії в професійному становленні майбутніх фахівців різних професій типу «лю-

дина-людина» проаналізована в науковому доробку Є.Рогова, В.Століна, Б.Братуся, С.Максименка, Т.Титаренко, Г.Ложкіна, О.Киричука, Л.Бурлачука, О.Бондаренка, А. Штейнмеца та ін.; в працях сучасних психологів та педагогів, П. Криворучко, Н. Кривоконь, С. Максименка, О.Безпалько та ін., знайшли своє втілення ідеї психологічного забезпечення роботи в соціальній сфері. Проблеми професійної підготовки сучасних фахівців соціальної сфери стають предметом досліджень ц працях сучасних філософів, соціологів тощо, а також працівників соціальних, психологічних і соціально-психологічних служб різного спрямування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Утім, аналіз наукової літератури показав, що безпосередньо дослідження емпатії особистості як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери не здійснювалося. Тому, соціальна значущість проблеми, необхідність подальшого розширення теоретичних та прикладних досліджень особливостей професійної підготовки фахівців соціальної сфери й обумовили вибір теми нашого дослідження: «Емпатія в структурі професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери». *Об'єкт дослідження* – професійний інтелект майбутніх фахівців соціальної сфери. *Предмет дослідження* – емпатія особистості як складова професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. *Мета дослідження* – дослідити емпатію майбутніх фахівців соціальної сфери як складову професійного інтелекту та ефективного здійснення ними в подальшому професійної діяльності. *Завдання дослідження*: 1. Розкрити роль емпатії як складової професійного інтелекту та професійної діяльності фахівців соціальної сфери. 2. Визначити динаміку рівнів вираженості емпатії та емпатичних здібностей у фахівців соціальної сфери як компоненту їх професійного інтелекту та ефективності професійної діяльності. 3. Визначити психологічні засади формування емпатії майбутніх фахівців соціальної сфери як складової їх професійного інтелекту та умови професійної готовності до здійснення ними ефективною професійної діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття особливостей прояву емпатії (емпатичних здібностей) як складової структури професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. Категорія «емпатія» як абстрактна духовна єдність, регулятор взаємин між людьми є предметом дослідження у філософії, етиці, естетиці тощо. До

наукового вжитку у психології термін «емпатія» був введений американським психологом Е. Тітченером. Сьогодні в психології відсутні загальноприйняті тлумачення даного поняття. Аналіз літератури дає підстави стверджувати, що в сучасних психологічних дослідженнях емпатія аналізується в контексті конкретної психологічної властивості особистості і процесу або ж стану та, в публікаціях останнього періоду, цей феномен розглядають також з позицій професійної взаємодії (у педагогіці та педагогічній психології) та професійного впливу (у психологічному консультуванні, психологічній корекції, психотерапії тощо). Професійний аспект в дослідженнях емпатії акцентує її роль як важливого засобу психологічного впливу, раціональне застосування якого визначає значні позитивні результати в професійній взаємодії в системі «людина-людина» [10].

Емпатія як феномен інтегрує в собі пізнавальні та емоційні процеси, визначає прояв ставлення до іншої людини [12].

За особливостями вияву П. Симонов називає такі види емпатії: емоційна емпатія (ґрунтується на механізмах проекції та наслідування моторних та афективних реакцій іншої людини), когнітивна емпатія (базується на інтелектуальних процесах), предикативна емпатія (виявляється як здатність людини виявляти прогнозувати афективні реакції іншого у конкретних ситуаціях) [11].

В.Бойко виділяє такі види емпатії: 1) раціональна емпатія (здійснюється шляхом інтенсивної аналітичної переробки інформації про іншу людину), 2) емоційна емпатія (реалізується через емоційний досвід переживань і почуттів) 3) інтуїтивна емпатія (переробка інформації про іншого здійснюється на інтуїтивному рівні) [2].

Емпатія, за С.Максименком, характеризує здатність людини до співпереживання (переживання суб'єктом тих же почуттів, що переживає інший, через ототожнення з ним) та співчуття (переживання суб'єктом, з приводу почуттів іншого, інших відмінних почуттів) та забезпечує соціальну обумовленість поведінки. [5] На думку В. Лабунської, як соціально-психологічна властивість особистості, емпатія включає ряд здатностей: здатність емоційно реагувати і відкликатися на переживання іншого, здатність розпізнавати емоційний стан іншого і ніби переносити себе в його думки, почуття і дії; здатність давати адекватну відповідь як вербального, так і невербального типу на переживання іншого [7]. Є.Ільїн підкреслює роль емпатії в людських стосунках, у процесах соціальної перцепції,

у встановленні взаєморозуміння між людьми. [6] В концепції Т.Гаврилової емпатія як співчуття актуалізує стосунки довіри, турботи, теплоти, підтримки [3].

У своїй основі емпатія є інтелектуальним процесом, а за суттю – емоційним. Вона поєднує в собі такі елементи: розуміння емоційного стану іншої людини (когнітивний рівень), співпереживання або ж співчуття до іншого (афективний рівень) та активна допомагаюча поведінка суб'єкта (поведінковий рівень) [4]. Отже, емпатію можна визначити як систему здібностей, що визначають усвідомлене співпереживання стану та почуттям іншої людини, або ж як розуміння стану та почуттів іншої людини в формі співпереживання.

В сучасних психологічних дослідженнях емоційного інтелекту особистості емпатія визначається як одна із значущих складових, що обумовлює прояв здатностей до міжособистісного спілкування та взаємодії [1].

В контексті нашого дослідження особливий інтерес представляє думка, щодо когнітивних аспектів емпатії. Емпатія як здатність до розуміння іншого є основою гуманістичної позиції особистості, здатності до альтруїстичних вчинків, сприяє прояву стосунків турботи та довіри, підтримки та допомоги [8].

Робота соціального працівника постійно пов'язана із ситуаціями великого емоційного напруження та когнітивної складності міжособистісної взаємодії. Емпатія як особливий вид розуміння іншої людини є важливим засобом та фактором ефективної взаємодії фахівця з різними категоріями клієнтів. Вона забезпечує адекватне сприйняття та розуміння проблем інших людей, сприяє емоційному відгуку та конструктивному налагодженню взаємодії, визначає збалансованість професійних стосунків. Саме когнітивні аспекти емпатії, на нашу думку, визначають становлення професійної емпатії, що є складовою професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. Професійна емпатія забезпечує здатність до встановлення конструктивних стосунків у професійній взаємодії та вміння управляти емоційною напруженістю ситуацій ділової взаємодії.

Соціальна робота базується на принципах гуманізму, поваги прав клієнтів, активності клієнта та співробітництва з ним, самовизначення клієнта тощо. Це вимагає від працівників соціальної сфери глибоких професійних знань, сформованих умінь та навичок для надання допомоги іншим людям, групам, спільнотам в їх розвитку, у вирішенні проблем і труднощів їх життя. Стандарти та професійна етика в соціальній сфері визначають

специфічні для цієї професійної групи професійні інтелектуальні та особистісні властивості.

Особливо актуальною є проблема розвитку емпатії у майбутніх фахівців соціальної сфери, позаяк саме студентський вік є сенситивним для розвитку та становлення професійно значущих інтелектуально-особистісних та власне особистісних якостей, розвитку базових компетентностей, соціально-професійних компетенцій тощо.

З огляду на вищесказане, актуальним є вивчення особливостей прояву емпатичних здібностей особистості майбутніх фахівців соціальної сфери та визначення можливостей її розвитку як складової професійного інтелекту в процесі вузівської підготовки.

Пілотажне дослідження в рамках визначеної теми здійснювалося нами в листопаді 2015 року на базі Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, вибірку дослідження в кількості 85 осіб склали студенти випускних курсів спеціальності «Соціальна робота». До завдань дослідження входило визначення особливостей прояву показників емпатичних здібностей у майбутніх фахівців соціальної сфери як складової їх професійного інтелекту та ефективності професійної діяльності.

Вивчення особливостей прояву показників емпатичних здібностей та інтегрального показника емпатії майбутніх фахівців соціальної сфери здійснювалося нами за допомогою методики «Діагностика емпатичних здібностей» (В.Бойко). [9] Дана методика дала можливість виявити показники емпатичних здібностей особистості – раціональний канал емпатії (спрямованість уваги, сприймання та мислення людини на сутність іншого, його стан, проблеми, поведінку; тут немає логіки чи мотивації інтересу, це спонтанна зацікавленість в іншому); емоційний канал емпатії (здатність людини входити в емоційний резонанс з оточенням – співпереживати та співчувати); інтуїтивний канал емпатії (здатність людини бачити поведінку іншого на основі свого власного досвіду, що зберігається в підсвідомості, діяти в умовах дефіциту інформації тощо); установки, що сприяють чи перешкоджають емпатії (емпатія знижується, коли людина намагається уникати особистісних контактів, вважає за недоцільне проявляти зацікавленість до життя іншого тощо); проникаюча здатність в емпатії (здатність створювати атмосферу відкритості, довіри, що сприяє інформаційно-енергетичному обміну між партнерами); ідентифікація (вміння зрозуміти іншого на основі

здатності до децентрованості); інтегральний показник визначає загальний рівень емпатії.

Результати дослідження показників емпатії майбутніх фахівців соціальної сфери представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Описова статистика за шкалами тесту діагностики рівня емпатичних здібностей (В.В.Бойко)

Показники шкал тесту та інтегральний показник	Показники описової статистики			
	Min	Max	M	σ
Раціональний канал емпатії	1	4	2,25	0,87
Емоційний канал емпатії	2	5	3,2	0,94
Інтуїтивний канал емпатії	0	5	2	0,41
Установки (сприяння чи перешкоджання емпатії)	1	5	3,25	1,42
Проникаюча здатність в емпатії	2	5	3,5	1,09
Ідентифікація в емпатії	0	4	2	1,21
<i>Рівень емпатії (сумарний показник)</i>	13	19	16	1,91

Результати проведеного дослідження дозволили зафіксувати такі тенденції прояву емпатії у досліджуваній вибірці: середньоарифметичний загальновибірковий показник за шкалою тесту «Раціональний канал емпатії» становить $M=2,25$, що свідчить про низький рівень здатності респондентів до прояву уваги, спрямованого сприймання та осмислення сутності іншої людини – аналізу стану та проблем, особливостей прояву поведінки тощо; середнє значення показника за шкалою «Емоційний канал емпатії» ($M=3,2$) відображає середній рівень розвиненості здатності досліджуваних входити в емоційний резонанс з оточуючими – співпереживати та співчувати, розуміти внутрішній світ партнера, прогнозувати його поведінку та впливати на нього; середньоарифметичний показник за шкалою «Інтуїтивний канал емпатії» ($M=2$) відповідає низькому рівню, що свідчить про малу здатність досліджуваних відчувати особливості партнера, діяти в умовах дефіциту інформації та спиратися на безсвідомий досвід; вираженість середньоарифметичного значення показника «Установки, що сприяють (перешкоджають) емпатії» ($M=3,25$) на середньому рівні свідчить про наявність значної кількості деструктивних установок, що ускладнюють прояв усіх каналів емпатії – уникнення зайвої уваги до стану партнера, байдуже ставлення до переживань та проблем іншого тощо; середнє значення

показника за шкалою «Проникаюча здатність в емпатії» ($M=3,5$) відповідає середньому рівню, що свідчить про недостатній рівень розвитку здатності у досліджуваних респондентів створювати навколо себе атмосферу відкритості та довіри, що сприятиме інформаційно-енергетичному обміну у взаємодії; середнє значення показника за шкалою «Ідентифікація в емпатії» ($M=2$) зафіксовано нами також на низькому рівні, що говорить про низьку здатність респондентів до розуміння іншої людини на основі співпереживання, зміни пізнавальної позиції тощо; середньоарифметичний загальновибірковий сумарний показник емпатії ($M=16$) знаходиться в зоні низьких значень та відображає занижений рівень емпатії у досліджуваних студентів, що не є сприятливим для їх професійно-особистісного розвитку та становлення професійного інтелекту, зокрема. Статистично значущих відмінностей за статтю не встановлено.

Зафіксоване нами домінування низьких та середніх рівнів вираженості різних видів емпатії та інтегрального показника емпатії, як підґрунтя професійної емпатії, виражає певні ризики становлення професійного інтелекту, позаяк низька здатність майбутніх фахівців соціальної сфери до прояву професійної емпатії значно утруднюватиме в подальшому розуміння та налагодження ними конструктивної взаємодії з різними групами клієнтів, ефективне виконання професійної діяльності тощо.

У контексті результатів нашого експериментального дослідження чітко постає необхідність роботи, спрямованої на формування емпатичних здібностей майбутніх фахівців соціальної сфери, що забезпечить їм здатність у майбутньому осмислювати та адекватно реагувати на різноманітні ситуації професійної взаємодії з різними категоріями клієнтів, бути емоційно врівноваженими та активними у професійній діяльності тощо. Саме тому ми визначаємо систему психологічних умов розвитку емпатичних здібностей, що є підґрунтям професійної емпатії як складової професійного інтелекту в майбутніх фахівців соціальної сфери: 1) специфічне професійно орієнтоване навчально-виховне середовище та пізнавальна культура вузу; 2) залучення студентів (майбутніх фахівців соціальної сфери) до соціальної та соціально-психологічної допомоги різним категоріям клієнтів в рамках професійно-орієнтованих практик і волонтерської діяльності; 3) сприяння розвитку особистісних та інтелектуально-особистісних ресурсів студентів з метою оптимізації емоційного, інтелектуального, мотиваційного тощо потенціалу особистості

як підґрунтя становлення професійного потенціалу; 4) активне соціально-психологічне навчання в формі тренінгів, коучингів, майстер-класів, групових дискусій, ділових ігор тощо. В цілому, професійна підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери має здійснюватися в умовах, що дають можливість максимально «зануритися» в реальні проблеми соціальної сфери, усвідомити власні можливості та рефлексувати ризики професії, набути досвіду професійної взаємодії з різними категоріями клієнтів, навичок оцінки та вирішення складних професійних завдань, а також усвідомлення власних професійно значущих особистісних та інтелектуально-особистісних якостей. Така модель оптимізації розвитку емпатичних здібностей та професійної емпатії як складової професійного інтелекту студентів сприятиме розвитку їх когнітивно-емоційних особистісних властивостей і визначатиме ефективну професійну діяльність фахівців соціальної сфери в майбутньому.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження вираженості емпатичних здібностей як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери дозволяє зробити такі висновки: 1. Емпатія та прояв конкретних емпатичних здібностей майбутніх фахівців соціальної сфери є базовим підґрунтям професійної емпатії та важливою складовою їх професійного інтелекту, оскільки забезпечує ефективну міжособистісну професійну взаємодію. 2. Емпатія – це система спеціальних здібностей, яка визначає здатність людини розуміти емоційний світ іншої людини у формі співпереживання та ефективно взаємодіяти з іншими людьми. В сучасній психології існує декілька теоретичних підходів до розуміння феномена «емпатії». 3. Результати емпіричного дослідження виявили, що вираженість емпатичних здібностей та рівня емпатії в цілому у досліджуваній вибірці студентів знаходяться в зоні низьких і середніх значень. Такі результати вираженості емпатії як підґрунтя професійної емпатії та складової професійного інтелекту в майбутніх фахівців соціальної сфери свідчать про необхідність спеціального соціально-психологічного проектування освітнього середовища та забезпечення спеціальних соціально-психологічних умов його становлення в процесі вузівської підготовки. 4. Модель системи спеціальних соціально-психологічних умов розвитку емпатії як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери включає: формування професійної пізнавальної культури, залучення студентів до соціальної та соціально-психологічної допомоги різним категоріям клієнтів, сприяння розвитку осо-

бистісних та інтелектуально-особистісних ресурсів студентів, активне соціально-психологічне навчання.

Отже, проведене дослідження доводить необхідність урахування в процесі професійної підготовки особливостей прояву емпатії та доцільність забезпечення системи спеціальних соціально-психологічних умов її розвитку як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери, що визначатиме здатність до більш глибокого розуміння ними професійних завдань та оволодіння навичками взаємодії з різними соціальними категоріями клієнтів.

Список використаних джерел

1. Bar-On, R. The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual [Text] / R. Bar-On. – Toronto : Multi-Health Systems, 1997.
2. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В. Бойко. – М. : Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. – 472 с.
3. Гаврилова Т.П. Социальная децентрация и её роль в развитии эмпатии / Т.П. Гаврилова // Теоретические и прикладные проблемы познания людьми друг друга. – Краснодар : Изд-во Кубанского ун-та, 1979. – С. 10–11.
4. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Харвест, 2007. – 576 с.
5. Емпатійний розвиток дитини / Упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 182 с.
6. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 752 с.
7. Лабунская В.А. Психология экспрессивного поведения. – М. : Знание, 1989. – 64 с.
8. Мельник Е.В. Эмпатия как фактор успешной профессиональной деятельности / Е.В. Мельник // Психологическая безопасность, устойчивость, психотравма: сб. науч. ст. по материалам Первого междунар. форума. – СПб. : Книжный Дом, 2006. – С. 231–232.
9. Методика диагностики уровня эмпатических способностей (В.В.Бойко) // Практическая психодиагностика. Методики и тесты [Текст] / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара, «БАХРАХ-М», 2002. – С. 486–490.
10. Пономарева М.А. Эмпатия: теория, диагностика, развитие / М.А. Пономарева. – Минск : Бестпринт, 2006. – 76 с.

11. Симонов П.В. и др. Происхождение духовности / П.В. Симонов, П.М.Ершов, Ю.П.Вяземский. – М. : Наука, 1989. – 352 с.
12. Юсупов И. М. Вчувствование, проникновение, понимание / И. М. Юсупов. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1993. – 214 с.

Spisok ispol'zovannyh istochnikov

1. Bar-On, R. The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual [Text] / R. Bar-On. – Toronto: Multi-Health Systems, 1997.
2. Bojko V.V. Jenergija jemocij v obshhenii: vzgljad na sebja i na drugih / V.V. Bojko. – М. : Informacionno-izdatel'skij dom «Filin#», 1996. – 472 с.
3. Gavrilova T.P. Social'naja decentracija i ee rol' v razvitii jempatii / T.P. Gavrilova // Teoreticheskie i prikladnye problemy poznanija ljud'mi drug druga. – Krasnodar : Izd-vo Kubanskogo un-ta, 1979. – S. 10–11.
4. D'jachenko M. I. Psihologicheskij slovar'-spravochnik / M. I. D'jachenko, L. A. Kandybovich. – Minsk : Harvest, 2007. – 576 s.
5. Empatijnyj rozvytok dytyny / Uporjad.: S. Maksymenko, K. Maksymenko, O. Glavnyk. – K. : Mikros-SVS, 2003. – 182 s.
6. Il'in E.P. Jemocii i chuvstva / E.P. Il'in. – SPb. : Piter, 2001. – 752 s.
7. Labunskaja V.A. Psihologija jekspressivnogo povedenija. – М. : Znanie, 1989. – 64 s.
8. Mel'nik E.V. Jempatija kak faktor uspešnoj professional'noj dejatel'nosti / E.V. Mel'nik // Psihologicheskaja bezopasnost', ustojchivost', psihotravma: sb. nauch. st. po materialam Pervogo mezhdunar. foruma. – SPb.: Knizhnyj Dom, 2006. – S. 231–232.
9. Metodika diagnostiki urovnja jempaticheskikh sposobnostej (V.V.Bojko) // Prakticheskaja psihodiagnostika. Metodiki i testy [Tekst] / pod red. D. Ja. Rajgorodskogo. – Samara, «BAHRAH-M», 2002. – S. 486–490.
10. Ponomareva M.A. Jempatija: teorija, diagnostika, razvitie / M.A. Ponomareva. – Minsk : Bestprint, 2006. – 76 s.
11. Simonov P.V. i dr. Proishozhdenie duhovnosti / P.V.Simonov, P.M.Ershov, Ju.P.Vjazemskij. – М.: Nauka, 1989. – 352 с.
12. Jusupov I. M. Vchuvstvovanie, proniknovenie, ponimanie / I. M. Jusupov. – Kazan' : Izd-vo Kazan. Un-ta, 1993. – 214 s.

O.B. Melnychuk. Empathy in the structure of professional intelligence of future social sphere specialists. In this article empathy and empathic abilities as a foundation of professional empathy and a component of professional intelligence of future social sphere specialists are analysed. The essence of empathy as a phenomenon is revealed. It is generalised that empathy is a conscious mutual compassion of mental states and feelings of another person and ensures the ability of efficient interaction with the partner. The features of interpretation of the meaning of the phenomenon of empathy and approaches to determine the types and components of empathy in various psychological studies are revealed. It is shown that empathy plays an important role in the professional activity of social sphere specialists, because it determines the ability to show professional empathy which is an important foundation of professional interaction and providing social and psychological care for different categories of social sphere clients. It is justified that the standards and professional ethics in the social sphere determine specific for this professional group professional intellectual and personal properties in the system in which empathy is included as a component and a prerequisite of professional intelligence formation of future social sphere specialists.

As the result of conducted empirical research the dominance of low and middle levels of expressiveness of specific empathic abilities and integral level of empathy among future social sphere professionals-students was revealed. It was justified that the registered low and middle expressiveness levels dominance of different types of empathy and the integral empathy index as the foundation of professional intelligence determine certain risks of professional intelligence formation, because low future social sphere specialists ability to express professional empathy considerably hinders with their future understanding and establishing constructive interaction between them and different groups of clients, and efficient professional activity performance. The conclusion about the appropriateness of ensuring a system of special social and psychological formation conditions of the empathy as a component of professional intelligence of future social sphere specialists was made: the formation of professional cognitive culture, the involvement of students to social and psychosocial care for different categories of clients, the facilitating of personal and intellectual and personal resources development of the students, the active socio-psychological training.

Key words: professional training, professional intelligence of future social sphere specialists, empathy, empathic abilities, professional empathy, the rational empathy channel, the emotional empathy channel, the intuitive empathy channel, socio-psychological empathy development.

Received December 01, 2015

Revised December 10, 2015

Accepted January 07, 2016